

60. Türk epik felsefi düşüncesi ve Nizami Gencevi'nin *Sırlar Hazinesi* mesnevisiÜlkər BAŞŞIYEVA¹

APA: Bahşiyeva, Ü. (2022). Türk epik felsefi düşüncesi ve Nizami Gencevi'nin *Sırlar Hazinesi* mesnevisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 1022-1029. DOI: 10.29000/rumelide.1222215.

Öz

Nizami *Sırlar Hazinesi*'ne adlı mesnevisinde folklor ürünlerini ve halk yaratıcılığını yaygın olarak kullanmıştır. Manevi ve ahlaki değerlere adanmış yirmi sohbetin ve kaleme aldığı hikayelerin neredeyse tamamında, halk arasında dolaşan efsane ve anlatılardan faydalanmıştır. *Sırlar Hazinesi*, “Nuşiravan ile Baykuşların Sohbeti”, “Sultan Sencer ile Yaşlı Kadının Hikayesi”, “Bir Şehzadenin Hikayesi”, “Harnel Reşid ile Berberin Hikayesi” şiirleri, “Avcı Köpek ve Kürk Masalı”, “Firidun ve Geyik Masalı” gibi eserleri doğrudan Azerbaycan folklorunun, efsanelerinin izlerini taşımaktadır. *Sırlar Hazinesi* adlı eserinin her sohbetinde (makalatında) ahlaki ve manevi bir tema sunulur. Sohbetlerdeki ana konular insan, evren, hayat, maneviyat gibi konuları kapsamaktadır. Sohbetlerinde okuyuculara tavsiyelerde bulunurken, hikayelerinde de bu tavsiyeleri estetik bir yapıda desteklemekte ve doğrulamaktadır. Benzer anlatımları, folklor anıtımız Dede Korkut destanında da görebilmekteyiz. Bilindiği gibi Dede Korkut, hikayelerinin mukaddimesinde verdiği tavsiyeleri, hikayelerinde de öğretici şekilde karşımıza çıkarmaktadır. *Sırlar Hazinesi* adlı eserin şiirsel yapısının destan geleneğiyle ilişkilendirilmesinin nedeni, Nizami'nin yaşadığı dönemde, sözlü edebiyat geleneğinden güç alan, sözel kültüre dayalı yazılı edebiyat örneklerinin varlığıyla ilişkilendirilebilir. Nizami folkloru yaratıcı bir yaklaşımla ele almış, kullandığı tüm folklor metinlerini yeni edebi ve estetik fikirler süzgecinden geçirmiştir. Bu şekilde folklor kalıplarına yeni fikirler, anlamlar yüklemiştir. Nizami için Türk destanları, Türk milli kimliğinin, devlet tarihinin ve milli ruhun tükenmez bir hazinesidir.

Anahtar kelimeler: Türk edebiyatı, şiir, Nizami, folklor

Turkish epic philosophical thought and Nizami Ganjavi's masnavi of *Treasury of Secrets***Abstract**

Nizami widely used folklore and folk creativity in his “Treasure of Secrets” masnavi . Almost all of the stories written by the artist in each of the 20 articles dedicated to spiritual and moral values are taken from legends and narratives circulating among the people. Folklore penetrated into the poetic spirit of the “Treasure of Secrets”. In the poem “Treasure of secrets” “The Conversation of Nushiravan and the owls”, “The Story of Sultan Sanjar and old woman”, “The tale of a Prince”, “The tale of Harunel Rashid and the Fool”, “The tale of the hunter, the dog and the fur”, “The tale of Firidun and the deer”, “The saga of two doctors fighting each other” and others “were created directly from the folklore of Azerbaijan, especially its oldest sources of myths and legends”. In each article of “Treasure of Secrets”, a moral and spiritual theme is presented and this theme is artistically confirmed in the story related to it. The topics in the articles cover such issues as man the universe

¹ Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Filologiya Fakültesi, Edebiyat Eğitimi (Bakü, Azerbaycan), ulker.az.tr@gmail.com, ORCID: ID 0000-0002-5994-2356 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 20.10.2022-kabul tarihi: 20.12.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1222215]

,life and sprituality. Articles are advices stories are stories that artistically confirm those advices.This point can be found in our folklore monument “Kitabi-Dada Gorgud” epic.Thus in the introduction part of the epic , the advice given by Dada Gorgud’s language is confirmed in the form of stories. The reason why the poetic structure of “Treasure of Secrets” is related to the epic folklore tradition can be related to the formation of written literature samples on oral literature traditions during the Nizami period. Nizami had a creative approach to folklore , subordinating all the folklore texts he used to his new literature and aesthetic ideas, creativity changing them, loading new ideas into folklore patterns. For Nizami the Turkish epic was an inexhaustible treasure of Turkish national identity , history of statehood and national spirit.

Keywords: Nizami, folklore, poem, Turkish, literature

Giriş

Nizami Gencevinin ilk mesnevisi olan *Sırlar Hazinesi* sanatçının sonraki mesnevilerinden türü ve yapı bakımından farklılık göstermektedir. Sonraki dört mesnevi, manzum roman türünde olup tek bir olay örgüsüne sahiptir. Ancak *Sırlar Hazinesi* böyle bir olay örgüsüne sahip değildir. Rüstem Aliyev’in yazdığı gibi: “Bileşimsel ve tematik olarak, *Sırlar Hazinesi*’nde yer alan yirmi sohbet, birkaç bağımsız felsefi bölüm, Tanrı övgüsü, peygambere methiyeler ve dualardan oluşur”(2, s.13).

Nizami her sohbetinde yaygın olarak, bir karakterin manevi-ahlaki, fiziki tasavvufi gelişiminden, çeşitli özelliklerinden bahseder ve ardından her sohbetin konusuna göre bir hikaye sunar. Yani hikayelerdeki konu, sohbetlerdeki konunun sanatsal bir düzenlemesi ve illüstrasyonu görevini üstlenmektedir. Hikayeler farklı içeriklere sahip olsa da, araştırmacıların da belirttiği gibi, belirli bir fikir dizisiyle birleştirilirler ve bu fikir dizisi *Sırlar Hazinesi* ile sınırlı kalmayıp Hamse’nin tamamını kapsamaktadır. Nizami’nin ilk şiirlerinin, iç yapısı ve kompozisyonu nedeniyle Hamse’de yer alan diğer şiirlerden farklı olduğunu vurgulayan R. Aliyev, *Sırlar Hazinesi*’ni sanatçının diğer eserleri ile uyumlu hale getiren tek özelliğın fikri ve sanatsal mantık olduğunu göstermektedir. “Bu fikir ve hedef, derin hümanizm teorisisidir, Nizami’nin tüm yaratıcılığının ana çizgisi olan hayırseverlik öğretisidir” (2, s.13)

Nizami, *Sırlar Hazinesi* mesnevisinde folklor ve halk yaratıcılığın yaygın olarak kullanmıştır. Manevi ve ahlaki değerlerle donatılmış yirmi makalenin her biri, kaleme aldığı hikayelerin önemli bir kesimi halk arasında dolaşan efsane ve anlatılardan alınmıştır. Bu zenginliğe dini kaynaklar ve rivayetleri de eklemek gerekmektedir. Dini kabul edebileceğimiz bu metinlerin kaynağı dini kitaplar olmakla birlikte, bu hikayeler dini anlatma ve sevdirmeye amaçlı, halk arasında sözlü olarak yayılmış, folklorik hale gelmiş eserlerdir. Bu bakımdan *Sırlar Hazinesi*’nin her hikayesi aslında bir şekilde folklorla bağlantılıdır. Araştırmacıların gözlemlerine göre folklor *Sırlar Hazinesi* adlı eserin şiirsel yapısının farklı düzeylerinde kendini göstermektedir. Tabii ki, bunların başında olay örgüsü olan metinler yani efsaneler ve anlatılar gelmektedir. Ancak eserdeki folklor katmanı bunlarla sınırlı değildir. Folklor *Sırlar Hazinesi*’nin şiirsel ruhuna etki etmiştir. M. Alekberov bunu sanatçının halk sanatının incilerine kayıtsızca değil, büyük bir sevgiyle, onu taşıyanlara saygıyla ve okuyucularında aynı duyguyu uyandırmaya çalışma gayretiyle açıklamıştır (3, s. 39). M. Alekberov’un bu görüşünden Nizami’nin folklor ve halk edebiyatını sadece bir konu ve olay kaynağı olarak ele almadığı, onu bir bilgelik, bilgelik ve aydınlanma kaynağı olarak sevip saygı duyduğu ve okuyucularını halkın yaratıcılığın sevmeye çağırıldığı açıktır. Bunun nedeni, Nizami’nin folkloru yalnızca halkın kolektif bir sanatsal yaratımı olarak değil, sanatsal ve estetik bir zevk kaynağı olarak görmesindeydi. Elbette Türk ninnileriyle büyüyen sanatçının çocukluğundan itibaren toplumsal bedii zevk ruhunda sindirilmişti. Halk edebiyatı incilerinin sanatsal değerini ve

özünü çok iyi biliyordu. Ancak Nizami için folklor her şeyden önce milletin milli varlığının, milli ruhunun ifadesiydi. Bu nedenle sanatçı, eserlerinde destanları, anlatıları ve efsaneleri büyük bir saygıyla saklayan ve aktaran, anonim karakterli hikaye anlatıcılarının varlığını vurgulamıştır. Bu bağlamda araştırmacılar “Sırlar Hazinesi”nin estetik örgüsünde folklorun etkisine özellikle dikkat çekmişlerdir. M. Alekberov’a göre, Nizami’nin eserlerinde sıkça karşılaşılan “Böyle dediklerini duydum”, “öyle dedi”, “böyle anlatıyorlar” vb. ifadelerle başlayan satırların asıl sebebi bu durumdur. Şüphesiz bu anlatım tarzı sözlü halk edebiyatının bir özelliğidir” (3, s.39).

Kuramsal çerçeve

1.1 Nizami mesnevilerinde folklor geleneğinin korunması

Eserlerindeki şiirsel özellik, kolektif düşünceyi yansıtmasıyla (bir yazarın kolektif estetik içinde kaybolmasıyla) ilişkilidir. Başka bir deyişle, folklor metninin temel, en ayırt edici özelliği kolektif düşüncenin bir ürünü olmasıdır. Yani bir metnin folklor mu yoksa yazılı edebiyat mı olduğu bu ilkeye göre belirlenir. Bu durumda bile metnin yazılı olup olmaması konunun özünü değiştirmez. Eski tarihi eserlerde yazılı olarak bize ulaşan birçok folklor örneğini biliyoruz. Örneğin Herodotun “Tarih” adlı eseri, eski Azerbaycan devleti Midya’nın toprakları hakkında efsaneler içermektedir. Yazılı olarak gelmiş olmalarına rağmen tür özellikleri bakımından tamamen folklorik, mitolojik metinlerdir.

1.2 Muhtelif bilim insanlarının Nizami’nin eserlerinde folklor geleneği ile bağlı araştırmaları

Varyant kavramı folklor metninin en önemli göstergelerinden biridir. B. Putilov ve G. Ştobax’a göre varyant terimi, herhangi bir çalışmanın icra edilen veya kaydedilen metninin belirli bir türü anlamına gelmektedir. Çünkü “her icrada kendine has özellikleri ve farklılıkları olan bir metin varyantı ortaya çıkarır” (6, s. 28). H. Ştobax “Folklordaki değişkenlik derecesi farklı türlere göre farklılık göstermektedir.” (8, s. 30)

Nizami’nin “Hamse”de kullandığı “öyle diyorlar”, “rivayetlere göre”, “büyüklerin dediğine göre”, “ustalar söylüyor” vb. gibi ifadeler iki anlamı ifade etmektedir:

Birincisi, bu ifadeler doğrudan folklor anlatıcılarına atıfta bulunmaktadır, ikinci olarak da şair, eserlerinde kullandığı folklor metinlerine bu ifadelerle gönderme yapmaktadır. Nizami’nin metinlerinde, muğlak anlatıcılara atıfta bulunması folklorla doğrudan ilişkilidir. Çünkü folklor metinlerinin özel anlatıcıları vardır. B. Putilov “hikaye anlatıcısı” kimliğini tarihi süreçte ortaya çıkan bir halk tipi olarak kabul etmektedir. Yazara göre hikaye anlatma sanatının üç ana yönü vardır:

1. Destan geleneğinin korunması ve gelecek nesillere aktırılması
2. Epik metinlerin icrası
3. Geleneğin yaratıcı bir yaklaşımla ele alınmasında ortaya çıkan kişisel yaratıcılık ve yeni epik eserlerin yaratılması (7, s. 113)

Nizami’nin eserlerinde B. Putilov’un anlatıcısıyla ilgili bahsettiği bu üç özellikten ilki tecellisini parlak bir şekilde bulmuştur. Halk yaratıcılığını hikmet, bilgelik ve insanlık ideallerinin bir hazinesi olarak ele alan sanatçı eserlerinde, folkloru hatırlayan, sanatsal ve estetik açıdan cilalayan ve yetenekleriyle yeni

nesillere aktaran anlatıcıların imajını bilinçli olarak vurgulamaktadır. Bu sayede hem halkın milli değerlerini ve kimliğini ifade eden folkloru, hem de anlatıcı olan büyük ustaları, milli ve manevi öneme çerçevesinde ele almayı okuyucularına telkin etmektedir. Burada Nizami'nin *Sırlar Hazinesi*'nin folklor kaynakları meselesi üzerinde durmanın gereksiz olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Sadık Paşayev (Pirsultanlı) ve T. Halisbeyli araştırmalarında bu konuda genişçe tartışmışlardır (5; 4, s. 8 - 36). Bu bağlamda Nizami ile ilgili araştırmacılar tarafından önceden ele alınmış, eserlerindeki folklor metinlerinin karşılaştırılmalı ve ayrıntılı analizleri yapılmış olduğu gerçeğinden hareketle bu bilgileri tekrarlamadan, sözkonusu araştırmaların sonuçlarına odaklanılacaktır.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu makalede, "Türk epik felsefi düşüncesinin (Türk destan geleneğinin) Nizami'nin yaratıcılığına tesiri meselesi, sorgulayıcı ve yorumlayıcı bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Problemin çözümüne ilişkin doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemi kullanılarak eserde yer alan epik folklor motifleri biçim ve içerik bakımından gerçekçi bir şekilde tahlil olunmuş ve öznel-yorumlayıcı bir süreç izlenmiştir.

S. Paşayev, *Hamse*'deki halk efsaneleriyle ilgili kitabında, bu efsanelerin incelenmesi sırasında araştırmacının çeşitli sorularla yüzleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu soruları şu şekilde sıralamaktadır:

A) Bu efsanelerden hangileri daha eskidir ve Nizami bunları kullanmış mıdır?

B) Hangi efsaneler Nizami'nin eserlerinin etkisiyle halk arasında yeni bir versiyon olarak yayılmıştır? Bilim adamına göre "Araştırmacı için elbette en önemlisi Nizami'nin kullandığı yerel efsanelerdir." (5, s. 32).

S. Paşayev'in yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre Nizami eski folklor örneklerinin kullanımını tek yol olarak görmemiş, gerektiğinde başka kaynaklara da yönelmiştir. Şair kimi zaman folklorlardan alınan küçük olaylara dayalı yeni kaliteli eserler yaratmıştır. Bu, şairin ilk epik eseri olan "Süleyman ve Çiftçi", "Bülbül ve Saka kuşu destanı" ve diğerleride dahil olmak üzere bir dizi hikaye tarafından doğrulanmıştır. Nizami'nin bu hikayelerin konusunu halktan aldığını şüphe yoktur, ancak şair bu konuları zaman ve insan hakkındaki düşünceleri için bir araç haline getirmiştir. "Sırlar Hazinesi'nde" doğrudan halktan alınan hikayeler ve motifler bununla da bitmemektedir. "Nuşiravan ile baykuşların sohbeti", "Sultan Sencer ile yaşlı kadının hikayesi", "Bir şehzadenin destanı", "Harunel Reşid ile Delinin hikayesi", "Avcı, köpek ve tilki destanı", "Fıridun ile Geyik destanı", "Birbiriyle çekişen iki doktorun destanı" ve diğerleri Azerbaycan folklorundan, özellikle en eski efsane ve efsanelerinden yararlanılarak doğrudan oluşturulmuştur" (5, s. 32).

Nizami Gencevi'nin, *Sırlar Hazinesi*' adlı eserinin folklor kullanımını açısından kendine has sırları olduğunu vurgulayan T. Halisbeyli mesnevinin folklorla olan "hassas bağlantısını" tür-bileşim ve vezin bakımından araştırmıştır. (4, s. 8-9) Bu bağlamda yazar renkli konu çeşitliliği ile *Sırlar Hazinesi*'ni aruzun seri kalıplarıyla yazılmıştır. Şair bu behri eserin konusuna, manasına, tarz ve üslubuna uygun olarak seçmiştir. Sarı behrin ilginç ritmi, oyuncu, neşeli ve hızlı müzik tonu, Azerbaycan aşık müziğinin birçok dallarına uygundur. Bahrın yorumları eserin muhtevası, amacı ve sonucu ile ilgilidir. Bu nedenle "baştan sona mesnevi, Azerbaycan folklorunun geleneklerini, aşık edebiyatını, bilge sözcülerin ve vizyonerlerin nasihat ve tavsiyeleri hatırlatır. "Bu, halktan gelen çok eski ve büyük edebi gelenektir.(4,

s. 9) Elbette ilk bakışta T. Halisbeyli, Sırlar Hazinesi'nin vezni ile aşık edebiyatının bazı hece vezni kalıpları arasındaki bağlantı ilişkin görüşü garip ve tutarsız görünebilir. O, mesnevinin fonomelodik ezgisinin aşık müzikalitesine de uygun olduğuna dair fikirler bildirmiştir. Çünkü Nizami'nin mesnevisi aruz ölçüsünde, aşık musikisinin de manzum ölçüsü hecedir. Bunlar farklı etnopoetik boyutlardır. Ancak burada iki faktör dikkate alınmalıdır:

a) Aşık, şiirsel ruhu hece ağırlığına dayanan Azerbaycan folklorunun ana taşıyıcısı ve konuşmacısıdır. Aşık istisnasız tüm ulusal folklor türlerinin bir sanatçısıdır. Onun ruhu, epik, lirik ve dramatik folklorun hafıza hazinesidir. Azerbaycan folklorunun şu ve ya bu şekilde aşığın repertuarında yer almayan hiçbir türü yoktur. Örneğin çoğu folklor türü destanlarının metinlerine yansımaktadır. Bu bakımdan Azerbaycanın kahramanlık ve aşk destanlarını dinleyen Nizami'nin çocukluğundan beri ruhunda ve kanında aşık musikisi yazılıdır. Dolayısıyla T. Halisbeyli'nin eserin şiirsel ruhunda aşk müziğinin ruhunu duyması ve hissetmesi tesadüf değildir.

b) Öte yandan aşığın yaratıcılığı sözlü edebiyat ile yazılı edebiyat arasında, doğu şiir ruhu ile Türk şiir ruhu arasında, tasavvufi düşünce ile folklor düşüncesi arasında da bir köprü rolü oynamıştır. Yazılı edebiyattan belirli türler (muhammeler vb.) aşkın şiirine nüfuz etmiştir. Eserlerinde folklor anlatıcılarını onurlandıran Nizami, folklorun en büyük anlatıcıları olan aşıkların eserlerini tanımış, bilmiş ve onlardan yararlanmış. Azerbaycan destan folklorunun çeşitli türlerinin (destan, masal, efsane, anlatı, atasözü ve kıssalar, gelenekler vb.) "Sırlar Hazinesi" adlı eserinde kullanılması hususlarını kapsamlı bir şekilde araştıran T. Halisbeyli'nin görüşüne göre "Nizami halk tarafından sonsuz bir sevgiyle yaratılmış folklor örneklerini çok sevmiş ve zamanı geldiğinde halkın vefalı evladı olarak bu kaynakları kullanmayı da unutmamıştır".(4, s. 36)

Bulgular ve tartışma

Türk destanı folklor geleneğinin eserde kullanımına araştırmacıların değinmediği bir nokta bulunmaktadır. Bu, mesnevinin yapısıdır. Destan metinleri açısından eser, yirmi sohbet ve bu sohbetlerde yer alan ahlaki, manevi temaları sanatsal olarak doğrulayan hikayeden, efsaneden oluşmaktadır. Bu yirmi hikaye, farklı içeriklere ve olay örgülerine sahip olsa da bahsedildiği gibi, ortak bir fikir çizgisiyle birleştirilir. Yani tek bir olay örgüsü olmayan bu yirmi hikaye yazarın somutlaştırmak istediği fikirler etrafında tek bir şiirsel sistem oluşturmaktadır. Eserin tür-kompozisyon yapısının klasik yazılı edebiyatla ilgili olduğu bilinmektedir. Nizami'den önce doğu edebiyatında böyle bir yapıya sahip eserler bulunmaktaydı: Senai'nin, sanatçıyı etkileyen *Hadikatü'l-hakika* adlı eseri de dahil. Ancak aynı zamanda Azerbaycan-Türk destan folklor geleneğine ait metinlerin yaygın olarak kullanıldığı "Sırlar Hazinesi" adlı eserin kompozisyonunu "Dede Korkut" destanının yapısının etkilediği söylenebilir. Her şeyden önce, araştırmacılar "Dede Korkut" destanının motiflerinin "Hamse"yi etkilediğini kanıtlanmış veriler ile doğruladılar ve biz bu konuyla ilgili fikirlerimizi çalışmanın öncesinde belirttik. Öte yandan, "Sırlar Hazinesi"ndeki makalat ve hikayelerin konularını dikkatle incelendiğinde, bunların Dede Korkut'un manevi ve ahlaki değerleriyle rezonansa girdiğini görmemek mümkün değildir. Bu konuda Hamid Arash, eserin terkiibinin yirmi maddeden oluştuğuna işaret etmekte ve şu tespiti yapmaktadır: "Nizami her maddede bir meseleyi, öne çıkarmış, atasözleri gibi derin manalı mısralarda öne sürdüğü fikri ihya etmiş, ardından da kıssalardan hikayeler kullanmıştır. Gündelik hayat, tarih ve halk edebiyatını ilerici fikirlerini daha sanatsal bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır.(1, s.7)

Görüldüğü gibi, Arash mesnevide yer alan her yazı fikrinin atalarının deyimiyle Nizami tarafından somutlaştırıldığından bahsetmektedir. Bütün bunlar "Sırlar Hazinesi" ile "Kitabi-Dede Korkut"

arasındaki tür-kompozisyon yapısı açısından paralellikler görmemizi sağlıyor. "Dede Korkut" bir mukaddime ve on iki boydan oluşmaktadır. Mukaddime ve boy lar arasında doğrudan bir olay örgüsü bağlantısı yoktur. Yani, destanın Sırlar Hazinesi'nde olduğu gibi tek bir hikaye konusu yoktur. Ancak, "Sırlar Hazinesi"ndeki hikayeler tek bir ahlaki ve manevi fikir etrafında birleştiği gibi, Dede Korkut'taki hikayeler de Oğuz kahramanlık fikirleri etrafında birleştirilir.

Dede Korkut'un önsözü, Korkut Ata tarafından ifade edilen ata sözleri ve nasihatlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan Sırlar Hazinesi'nin poetik yapısı ile Dede Korkut kitabının poetik yapısı benzerdir. "Sırlar Hazinesi" makalat ve öykülerden oluştuğu gibi, Dede Korkut kitabı da anlatım ve öykülerden oluşmaktadır. Burada benzerlik ve paralellik, her iki eseri oluşturan şiirsel bölümlerin düzenlenişinde değil, birbirleriyle olan anlamlı ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Sırlar Hazinesi'nin her makalatında ahlaki ve manevi bir tema sunulur ve bu tema onunla ilgili hikayede sanatsal olarak doğrulanır. Makalatlardaki konular insan, evren, hayat, maneviyat gibi konuları kapsamaktadır. Makalatlar nasihatlerden, hikayeler bu nasihatları sanatsal olarak doğrulayan durumlardan ibarettir. Aynı anlam bağlantısı Dede Korkut'ta da görülmektedir. Giriş bölümünde Dede Korkut'un verdiği öğütler hikayeler şeklinde doğrulanmıştır.

Sonuç

Benzerliklere ve paralelliklere dikkat çekerek Sırlar Hazinesi adlı eserin şiirsel yapısının genel olarak destan folklor geleneği ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Bu zamanın edebi geleneklerinden kaynaklanmıştır. Yazılı edebiyat, sözlü edebiyat gelenekleri temelinde oluşturulmuş ve ondan gelişmiştir. Epik eserlerin kökeni-klasik yazılı edebiyatdaki şiirler, doğrudan folklor yaratıcılığı ile yani destanlar, masallar ile ilgilidir. Firdevsi'nin büyük eseri "Şahname" bunun en canlı örneğidir. Bu muhteşem destan, fars destanı ve folkloru ile ilgili çok sayıda destan, efsane, anlatı ve masalı temel alınarak yazılmıştır. Yani folklerden yazılı edebiyata geçiş süreci "Şahname"de daha taze ve daha canlıdır. Nizaminin epik poemalarında -mesnevilerinde folklerden (yazılı) edebiyata geçiş "Şahname"deki kadar basit değildir. Çünkü "Şahname" ile "Hamse" arasında en az bir asırdan fazla bir zaman aralığı vardır. Bu süreçte folklerden edebiyata geçiş süreci derinleşerek daha karmaşık hale gelmiş, folklor metinleri yazılı sanatsal yaratıcılığın etkisiyle folklorik niteliklerini yitirmiş ve daha edebi hale gelmiştir. Bu, Firdevsi ve Nizaminin folklor geleneklerine yönelik tutumlarında açıkça görülebilir. İranın efsanevi ve gerçek şahlarının tarihini yazmak isteyen Firdevsi, folklerden aldığı metinlere az müdahale etmiş, daha çok epik poetika mantığıyla yazmıştır. Başka bir deyişle, Firdevsi, "Şahnamede" daha çok bir "anlatıcı"dır. Nizami bir "nazım-hikayeci" değil, "şair hikayeci"dir. Firdevsi, İran şahları hakkında mevcut varlığı yansıtan destansı folklor metinleri yazmayı amaçlamıştır. Nizami ise folklor yaratıcı bir şekilde yaklaşmış, kullandığı tüm folklor metinlerini yeni edebi ve estetik fikirlere tabi tutmuştur, yaratıcı değişiklikler yapmıştır, folklor kalıplarına yeni fikirler yüklemiştir. Böylece hem Firdevsi, hem de Nizami destansı yaratılış yoluna yönelmişlerdir. Firdevsi, İran destanını okuyarak Türk devleti Turan'ın tarihini olumsuz duygularla sunmuştur. Nizami ise Firdevsi'nin bu üslubunu düzeltmek ve Doğu edebi ve sosyal düşüncesinde yaratdığı sahte tarihi ortadan kaldırmak için Türk destanına yönelmiştir. Bu bakımdan her iki şair de milli destanlarına maksatlı bir çağrıda bulunurlar:

a) Firdevsi için irili ufaklı metinleriyle (efsaneler, anlatılar, destanlar vb.) İran destanı milli tarihin, milli kimliğin ve milli ruhun kaynağı olduğu gibi, Nizami için de Türk destanı Türk milli kimliğinin devlet tarihinin ve milli ruhunun tükenmez bir hazinesidir.

b) Firdevsi “Şahname”yi yazmak için İran destan kaynaklarını ve destan geleneğini derinlemesine incelediği gibi, Nizami de Türk destanını, Türk folklor geleneklerini ve destanlarını derinlemesine incelemiştir. Bu, “Hamse” ve “Dede Korkut” boyları “yerli ruh” sesleriyle ilgilidir.

c) Firdevsinin “Şahname” destanında İran destanı folklor metinlerine yeni bir hayat vermesi gibi, Nizami de “Hamse”da Türk destanına yeni bir hayat, yeni bir ruh ve en önemlisi yeni bir biçim ve imaj kazandırmıştır. Başka bir deyişle, Nizami Firdevsinin aksine, kendisine sadece destan okuma hedefi koymamış, Türk destanlarının dış yapı ve içerik unsurları üzerinde ciddi değişikliği gitmiştir.

Nizaminin Türk destanına derin, köklü yaratıcı yaklaşımının yazarın önüne koyduğu kavramla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bu kavramın iki ana ilkesi vardır:

1. Firdevsi'nin Turan-Türk tarihi konusunda Fars bilincinden doğan bir kinle oluşturduğu olumsuz geleneği ortadan kaldırarak, Türk etnosunun edebiyat ve sanat düşüncesinde ve halk bilincinde milli haklarını yeniden tesis etmek;
2. Doğu edebiyatı tarihinde milli bencillik, milliyetçilik ve şovinizmden tamamen arınmış, insana, tabiata ve zamana karşı ilahi aşkla bezenmiş yeni bir edebiyat geleneği yaratmak.

Nizami bu iki amacına da ulaşmış ve dünya halkları tarafından memnuniyetle karşılanan sanatsal-estetik bir hazine yaratmıştır. Bunu da Türk milli destanının gücüne güvenerek başarmıştır.

Nizami için folklor, milli destanlar vatan kadar kutsaldır. Bir ağaç ancak yetiştiği toprağın özsuyundan içerek ve beslenerek büyüye bileceği gibi, Nizami de milli destanın sanatsal ve estetik gücüyle büyümüştür. Bu bakımdan Sırlar Hazinesindeki makaleler ve hikayeler arasındaki ilişki modelinin Dede Korkut'taki giriş ile hikayeler arasındaki ilişkiyi hatırlatması tesadüf değildir. Mensubu olduğu Oğuz-Türkmen etnosunun destanlarına derinden aşına olan Nizami, Dede Korkut destanından da haberdardır. Ayrıca Nizaminin memleketi Gence şehrinde Dede Korkut destanının aşıklarının adını taşıyan mahalleler günümüze kadar korunmuştur. Yani Nizami gözlerini açtığında ozanları görmüş ve Dede Korkut boylarının ruhuyla büyümüştür. Türk folklor geleneğini her eserinde yaratıcı bir şekilde somutlaştıran Nizami'nin bu ilk mesnevisinin kuruluşu, şairin Türk destan geleneğine yönelik maksatlı çağrısının tezahürlerinden biridir.

Kaynakça

- Arash, H. Nizami Gəncəvi / N.Gəncəvi. Sırlar Hazinesi Bakı: Elm, 1981.
- Əliyev, R. Nizami Gəncəvi və onun “Sırlar xəzinəsi” poeması (ön söz) / N.Gəncəvi. Sırlar xəzinəsi. Fars dilindən tərcümə edənlər Süleyman Rüstəm və Abbasəli Sarovlu. – Bakı: Yazıçı, – 1981, – s.5-18
- Ələkbərov, M. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan xalq yaradıcılığı / Transliterasiya edən, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi Əzizəğa Nəcəfzadə / M.Ələkbərov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021, – 130 s.
- Xalisbəyli, T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları / T.Xalisbəyli. – Bakı: Azərənşr, – 1991, – 295 s.
- Paşayev, S. Nizami və xalq əfsanələri / S.Paşayev. – Bakı: Gənclik, – 1983, 128 s.
- Путилов, Б.Н. Очерк «Вариант» / Б.Н.Путилов, Х.Штробак / Свод этнографических понятий и терминов. Народные знания, фольклор, народное искусство, вып. 4. – Москва: Наука, – 1988, – с. 28-29.
- Путилов, Б.Н. Очерк «Сказитель» / Свод этнографических понятий и терминов. Народные знания, фольклор, народное искусство, вып. 4. – Москва: Наука, – 1988, – с.113-114.

Штробах, Х.Очерк «Вариативность» / Свод этнографических понятий и терминов. Народные знания, фольклор, народное искусство, вып. 4. – Москва: Наука, – 1988, – с.29.